

פתיחה — ונטעתים על אדמתם

ענפכם תתנו ופריכם תשאו

יחזקאל הנביא מנבא על ימי שיבת עם ישראל לארצו:
ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי
קרבו לבוא (יחזקאל לו, ח).

הארץ שהחמיצה פנים לגוים שישבו כאן במשך שנות גלות ישראל, תאיר לעם
השב אליה לחיקה. כשעם ישראל יתחיל בתהליך השיבה לארצו, תתברך
הארץ, ותכין את עצמה לקבל את פני השבים. "קיבוץ גלויות לאחר ברכת
השנים — דכתיב 'ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל
כי קרבו לבוא'" (מגילה יז ע"ב). לכשיתקבצו הגלויות לכאן, הארץ תתעורר אף
היא לתחיה. העצים שהיו אף הם רדומים במשך השנים יצמיחו ענפים רעננים,
והענפים ישאו פירות. זהו הביטוי העצום והעמוק ביותר המסמל את השיבה
לארץ. "ואמר רבי אבא: אין לך קץ מגולה מזה, שנאמר: 'ואתם הרי ישראל
ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא'" (סנהדרין צח ע"א).
"כשתתן ארץ ישראל פריה בעין יפה אז יקרב הקץ, ואין לך קץ מגולה יותר"
(רש"י שם).

וכך אכן מתרחש מלפני למעלה ממאה שנה, מעת שעם ישראל החל לשוב
לארצו. הארץ התעוררה, והחלה לגלות ולחשוף את שהיה טמון בה כל השנים.
בניה השבים נתנו יד, והחלו אף לנטע מטעי מאכל, ועצי סרק, שדות וחורשות.

'כי תבואו אל הארץ ונטעתם', אמר להם הקב"ה לישראל אע"פ
שתמצאו אותה מליאה כל טוב, לא תאמרו נשב ולא נטע אלא
הוּו זהירין בנטיעות שנאמר ונטעתם כל עץ מאכל, כשם
שנכנסתם ומצאתם נטיעות שנטעו אחרים, אף אתם היו נוטעים
לבניכם" (מדרש תנחומא (ורשא) פרשת קדושים סימן ח).

המאפיין את העליות הראשונות לארץ הוא, היותם חלוצים המפריחים את
השממה בבנית מושבות חקלאיות (שלימים הפכו לערים גדולות בישראל),
מושבים וקיבוצים, ובהם נטיעות חדשות בארץ.

הנטיעה בארץ היא לא רק לצרכי מאכל או נוי, אלא היא מצוה. את יצחק
אבינו צוה הקב"ה: "שכון בארץ אשר אומר אליך" (בראשית כו, ב). במה
מתבטאת אותה שכינה בארץ? "עשה שכונה בארץ ישראל, הוּו נוטע, הוּו זורע
הוּו נציב" (בראשית רבה סד, ג).

נטיעות הארץ

על ר' ינאי מסופר שנטע ארבע מאות כרמים, ויתכן שהכונה לקבוצות גפנים בני חמשה עצים, שנים כנגד שנים ואחד בזנב (בבא בתרא יד ע"א). ראשונים מסבירים שנטיעות אלו הם: "משום ישוב ארץ ישראל" (הרשב"א, הר"ן, ובשטמ"ק בשם הראב"ד בב"ב שם). האם יש ללמוד מכאן שכל אחד מישראל חייב לטעת בעצמו – בגופו, או שיכול אדם מישראל לעשות גם ע"י שליח? הסביר זאת הראי"ה קוק:

...מצות ישוב ארץ ישראל מצד עצם עצמיותה היא מצוה פעולתית, ועל כל אחד מישראל מוטלת החובה לפעול ולעשות שהארץ תבנה ותתישב. ואין הפרש אם פעולה זו של בנין ושל ישוב תעשה על ידי עושי המצוה בעצמו או ע"י שליחו. ואולם אחרי שר' ינאי לפי הסברת הגמ' השתדל לנטוע בעצמו למצער שטח של שנים כנגד שנים, הרי זה מוכיח כי מצוה זו יש בה גם מעין מצוה עצמית, נפשית, פנימית, המחייבת כל נפש מישראל לבלתי לצאת ידי חובה רק ע"י שליח, כי אם לעשותה עד כמה שאפשר בעצמו ולא ע"י אחרים. (מאמרי הראיה, "תורה וארץ ישראל", עמ' 465-467).

נטיעה בארץ ישראל, היא הליכה בדרכי ה'.

מתחילת ברייתו שלעולם לא נתעסק הקב"ה אלא במטע תחילה, הה"ד: "ויטע ה' אלקים גן בעדן" (בראשית ב, ח), אף אתם כשאתם נכנסין לארץ ישראל לא תתעסקון אלא במטע תחילה, הה"ד "כי תבאו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל" (ויקרא יט, כג). (ויקרא רבה [מרגליות] פרשה כה, ג).

כך החל עם ישראל לבנות ולהקים את גן העדן המחודש כאן עלי אדמות בארץ ישראל, עם שיבתו ארצה. אז באותם שנים ראשונות של התיישבות חקלאית מחודשת, בגליל, בשרון, ביהודה ובנגב, ביטא הראי"ה קוק את התחושות הגדולות שיש לו מהנטיעות החדשות, בפתגם החודש, לחודש שבט תרע"ב:

מטעי עצי פרי על אדמת קודש

יפריחו תקוות דור דורים.

השמחה בנטיעות החדשות עוררו לתחיה את התקוות שהיו כמוסות גם באומה במשך דורות רבים.

ובפתגם חודש שבט תרע"ד, ההדגשה היא שהרצון והחשק הפנימי לטעת, לשכלל את הארץ בנטיעות, נובע מתוך מבט אמוני גדול לעתיד, לדורות

נטיעות הארץ

הבאים שימשיכו ויפתחו את אשר החלו כעת, באיזכור מובלע לחוני המעגל הנוטע לדורות הבאים:

חשק נטיעת אילנות,

נובע מחפץ הטבת הדורות הבאים,

המובלט בתוקפו בעץ החרוב.

ראש השנה לנטיעה

לא רק ששבי ציון החדשים עסקו בנטיעה ובהפרחת השממה, הם בקשו לעשות יום חג שיציון זאת. בט"ו בשבט בשנת תר"ן, החל זאב יעב"ץ לקיים עם ילדי בית הספר בזכרון יעקב חגיגת נטיעות ברוב עם, ויום זה הפך להיות חג הנטיעות, אמנם במשמעות שונה ואחרת מהכתוב במשנה. וראש השנה לנטיעה הוא א' בתשרי לענין חשבונות הקשורים למנין שנות הערלה. כאמור במשנה ראש השנה א, א. היה זה גם פירוש אחר לראש השנה לאילן החל בט"ו בשבט לשיטת בית הלל, שהוא יום מעבר בין שנות ערלה, נטע רבעי, ומעשרות (משנה שם). ט"ו בשבט ועונה זו בכללה, איננה מתאימה כל כך מבחינה חקלאית לנטיעות, מאחר שכבר יצאו רוב גשמי השנה. אף על פי כן, התקבל ונשתרש הדבר, ויום ט"ו בשבט מזוהה כיום עם חגיגת נטיעות ברחבי הארץ. זאת כביטוי ארץ-ישראלי ליום אותו נהגו לציין בגלות באכילת פירות.

כאמור, על אף ש"חג" נטיעות זה ביום זה, איננו מהתורה או מתקנת חכמים, הוא קיבל ערך וחשיבות בשל המצוה החשובה שיש בנטיעה.

הראי"ה קוק הביע זאת במכתב שנשלח להסתדרות המורים ומועצתה בירושלים, שקבעה יום זה כיום חג ארצי בבתי הספר:

בדבר המנהג הכשר והיפה הנהוג אצלנו באה"ק, לעשות טיול כללי, עם התלמידים ביום ראש השנה לאילנות, חמישה עשר בשבט, ולנטוע אז עצי פרי ביחוד להרבות את ישוב ארץ ישראל ולרומם את רוח התלמידים ביסוד החיים של הבניין הלאומי בארץ אבות וצפיית עתידו הגדול.

אלא שחגיגת נטיעות ט"ו בשבט אלו היו בשנת שמיטה, ובשנה זו אין לטעת:

וכאשר השנה הזאת שנת שמיטה היא שמן הדין ראוי ומחוייב הוא להמנע מכל עבודת הארץ ככתוב בתוה"ק, ושבתה הארץ. (אגרות הראיה חלק ד א'רה, עמ' קעג).

נטיעות הארץ

גם רבנים נוספים תמכו ועודדו חגיגות אלה, כמו הריא"ה הרצוג, הרב בצמ"ח עוזיאל, ועוד.

הקב"ה מחזיר כיום את הברכה לארץ, על אף התמעטות העוסקים בחקלאות. הארץ מאירה פנים בגידולים נאים באיכות ובכמות, וארץ ישראל היא יצואנית גדולה של פירות וירקות למקומות רבים בעולם. אומות העולם נהנים אף הם מטעמים של פירות הארץ. גם בגוש קטיף, מקום חולי ומדברי, הארץ מאירה פנים באופן מיוחד, והירקות הגדלים במקום זה משובחים באיכות ובכמות, ומפורסמים בכל ישראל בארץ ובעולם, בטיבם ובנקיותם מחרקים. איכות גשמית ורוחנית כאחד. כל העת מפתחים מחקרים, כדי לאפשר להוציא מהארץ הזאת עוד ועוד, וזאת מאחר שעם כל השפע, ועם זה שהארץ נותנת פירותיה בעין יפה, עדין היא לא הגיעה למיצוי. זוהי כנראה רק ההתחלה. הפסוק המתאר את הקץ המגולה עדין לא התממש בשיאו.

מעשה בסופר אחד שהיה עולה לירושלים בכל שנה ושנה, והכירו אותו בני ירושלים שהיה גדול בתורה, אמרו לו טול לך חמשים זהובים בכל שנה ושנה ושב לך אצלנו, אמר להם יש לי גפן אחת והיא יפה לי מכולן, והיא עושה לי שלש דיפריאות בכל שנה, ושש מאות חביות היא עושה בכל שנה, הראשונה היא עושה שלש מאות, ושניה מאתים ושלישית מאה, ואני מוכר אותם בדמים יקרים הרבה, וכל השבח הזה לירושלים, בשביל ניסוך היין שהיו מקריבין, כיון שביטלו נמנעו כל הטובות הללו, ...אבל לעולם הבא הקב"ה מחזיר את הברכות שהיתה עושה, שנאמר: 'ואתם הרי ישראל ענפיתם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא' (מדרש תנחומא (בובר) פרשת תצוה סימן י).

לכשיושלם תהליך ביאת כל ישראל לארץ, ישבו הכל במקומותיהם, בית המקדש יהיה על מכוננו, ונביא לשם את המעשרות והביכורים, נקיים שמיטה ויובל במלואם, או אז גם הארץ תפיק במלוא כוחה.

הנה ימים באים נאם ה' ונגש חורש בקצר ודרך ענבים במשך הזרע והטיפו ההרים עסיס וכל הגבעות תתמוגגנה. ושבתי את שבות עמי ישראל ובנו ערים נשמות וישבו ונטעו כרמים ושתו את יינם ועשו גנות ואכלו את פריהם. ונטעתים על אדמתם ולא ינתשו עוד מעל אדמתם אשר נתתי להם אמר ה' אלקיך (עמוס ט, יג-טו).

נטיעות הארץ

ספר נטיעות הארץ

מכון 'התורה והארץ' בכפר דרום שבגוש קטיף, עוסק בעיקרו במחקר וביישום בסוגיות ובשאלות שונות הקשורות למצוות התלויות בארץ – שמיטה, כלאים, ערלה, תרומות ומעשרות, טיפול בחרקים, ועוד. המכון הפך במשך השנים להיות כתובת מרכזית למחקרים ולפתרון שאלות ונושאים חדשים במה שקשור למצוות התלויות בארץ. במשך השנה כולה, מדי יום ביומו, מתקבלות פניות ושאלות הלכתיות (בטלפון, באינטרנט, במכתבים), בתחומים אלו.

במסגרת המכון נמצאת גם מדרשת התורה והארץ, המקיימת במשך כל ימות השנה פעילות חינוכית – ימי עיון, סדנאות, והרצאות בכל רחבי הארץ, בבתי ספר, ישובים, קהילות, בתי כנסת ועוד. שיאה של פעילות זו מדי שנה, היא בחודש שבט בסמיכות לט"ו בשבט.

לקראת ט"ו בשבט תשס"ד, ולקראת יום העיון השנתי המתקיים בסביבת ט"ו בשבט, מוציא מכון התורה והארץ את הספר "נטיעות הארץ". ספר שלישי בסדרה של ספרים, שהם אסופת מאמרים של רבנים וחוקרים תורניים בנושא ממוקד הקשור למצוות שיש בהם פנים יחודיות בהיותם מקוימים בארץ ישראל. בשלהי שנת השמיטה תשס"א ולקראת חג הסוכות תשס"ב, יצא ספר הקהל, ובו אוסף מאמרים במצות הקהל, מצוה המתקיימת בסוכות של מוצאי שנת השמיטה, בבא כל ישראל אנשים נשים טף וגרים, למקום אשר יבחר ה', והמלך קורא פרשיות מספר דברים בפני העם. לקראת חג השבועות תשס"ג יצא הספר ביכורי הארץ, ובו אסופת מאמרים במצות ביכורים, מצוה שהתקיימה בזמן שהמקדש היה קיים עת הביאו מעצרת ועד חנוכה ביכורי שבעת המינים.

בסייעתא דשמיא, הספרים התקבלו בשמחה, אצל תלמידי חכמים ובציבור הרחב, שחיבת המצוות הארץ ישראליות קרובה לליבם, והם זכו לתפוצה רחבה.

הספרים הקודמים עסקו במצוות שלצערנו אין אנחנו יכולים לקימן כעת, בשל חסרון המקדש שיבנה במהרה בימינו. הספר **נטיעות הארץ**, שונה מקודמיו במובן זה שהוא עוסק במצוה שהיא מתקיימת על ידינו גם בזמן הזה, והיא משמשת נדבך ומרכיב משמעותי בחיזוק ההתיישבות של עם ישראל בארצו, ובהפרכת השממה.

הספר יוצא לקראת ט"ו בשבט, שכאמור זהו יום שנתפס בתודעה הציבורית כיום של נטיעות ע"פ המסורת היהודית, על אף שאין זה כך. אך כיון שהדבר

נטיעות הארץ

התקבל בכל זאת, הקדשנו אף אנו את הספר העוסק בעניני נטיעות, סביב יום זה.

כקודמיו, כותבי המאמרים בספר זה הם רבנים מכל הארץ ורבני מכוון התורה והארץ וחוקריו, וכן חוקרים תורניים. יישר כח וחיילהם לאורייתא לכל הכותבים, ובמיוחד לכותבים שלא היו שותפים בספרים הקודמים. רוב המאמרים נכתבו באופן מיוחד לספר זה, ואם כבר פורסם המאמר בעבר, הדבר צוין בתחילת המאמר.

מאחר שכותבי המאמרים עוסקים באותו נושא, וכל אחד כותב ממקומו שלו, ישנן לעיתים כפילויות, הן בציטוט מובאות, והן בהסברים הלכתיים ורעיוניים. על מנת לא לפגוע ברצף התוכני והרעיוני לא שינינו את תוכנם ולא קצרנו את המאמרים.

מבנה הספר ותוכנו

מאמרי הספר מחולקים לעשרה שערים. למאמרים שבכל שער יש מכנה משותף רחב, בנושאים בהם עוסקים המאמרים. המאמרים הם פרשנות פרשיות בתנ"ך, עיון מעמיק בסוגיות בגמרא, בירורי הלכה ומנהג, נושאים באמונה, ומעט מחקר היסטורי.

להלן תמצית המאמרים על פי שערי הספר:

מבואות לנטיעות — הספר נפתח בסקירה על ט"ו בשבט במשנה, משם למנהג אכילת הפירות ול"חג" הנטיעות, עד ט"ו בשבט שמקבל צביון נוסף והוא יום המוקדש לעיון במצוות התלויות בארץ, ולבירור ערכה ותוכנה של מצות ישוב ארץ ישראל.

נטיעות ראשונים — הראי"ה קוק כתב פתגמים לחודש שבט ובהם מתומצתת התייחסותו לנטיעות בארץ ישראל. את דבריו ביאר הרב עוזי קלכהיים זצ"ל, ע"פ מקורות נוספים מכתביו וממקורות נוספים. הרב 'הנזיר', הרב דוד הכהן, העמיק במשמעות המחלוקת על תאריך ראש השנה לאילנות, על יום זה כיום הקובע למעשר, ועל המנהגים שביום זה.

על טענת — על נטיעה ונוטעים בתנ"ך ובחז"ל. מהנטיעות הראשונות אצל האדם הראשון, נח לאחר שיוצא מהתיבה, ובימי ראשית מלכות ישראל בארץ בימי דוד ושלמה, עד לשנים האחרונות בו היו ישראל בארץ בימי ירמיהו הנביא. הנהגה מיוחדת היתה לרבי יהודה הנשיא שהיה נוטע דוקא בפורים.

וכי תבואו אל הארץ ונטעתם — על נטיעות בט"ו בשבט בשנת שמיטה, ועל ערך הנטיעה במשך השנה כולה. הנטיעה בארץ היא מרכיב משמעותי

נטיעות הארץ

במצות ישוב ארץ ישראל, בבנין האדם והאומה, וכשלב ונדבך משמעותי בהליך שיבת עם ישראל לארצו לקראת גאולתו השלמה.

ונטעתי בהם עץ כל פרי — על ענינו המיוחד של עץ האתרוג בט"ו בשבט, ועל מעלת פירות ארץ ישראל, וקדושת הארץ הנשפעת בפירותיה, על האיסור להשחית אף אילנות סרק, ועל ערך נטיעת עצי סרק בארץ.

נטעו נוטעים וחללו — על מצות נטע רבעי הנוהגת בשנה הרביעית לנטיעת העץ, על פדיון הפירות, והשוואה לחילול מעשר שני.

מי האיש אשר נטע... ילך וישוב — נושא אשה, בונה בית ונוטע כרם פטורים או משוחררים משירות צבאי. חיזוק העורף של ארץ ישראל, והתמודדותו של מי שלא שוחרר, וכן ראיה היסטורית של תהליכים העוברים על האומה ע"פ מצוה זו.

יושבי נטעים — מספר נושאים הקשורים לנטיעות ועצים. נטיעת אילנות בערי הלויים, נטיעת אילנות ע"י המזבחה, הגדרת פעולת נטיעה וזריעה בשבת בכלאים ובשביעית.

פירות ט"ו בשבט — מלפני מאות שנים נוהגים בקהילות ישראל לאכול מיני פירות בט"ו בשבט — "סדר" ליל ט"ו בשבט. על המנהג, מקורותיו, ומשמעותיו. עוד על מנהגי חב"ד בט"ו בשבט, וכן התיחסות ל"הגדות" שחברו בשנים האחרונות.

וחיי עולם נטע בתוכנו — מנטיעת העץ ניתן ללמוד על תהליכים דומים בחינוך ועבודת ה'. חוני המעגל והתייחסותו לנטיעה שמפירותיה נהנו לאחר שבעים שנה. הסיפור כמשל לתהליכים היסטוריים שעברו על עם ישראל.

זכרון לנוטעים — הרב שמעון בירן הי"ד — הרב שמעון בירן הי"ד היה רבה של כפר דרום ומחוקרי מכון התורה והארץ. הוא נרצח בכ"ד באייר תשנ"ב, בשערי מכון התורה והארץ. לקראת ט"ו בשבט תשנ"ב, מספר חודשים לפני הרצחו כתב הרב בירן דברי חיזוק ועידוד בעלון כפר דרום, כשהוא מתייחס לנטיעת עץ החרוב. במשך השנים, לקראת יום הזכרון, נכתבו דברים לזכרו, והם לוקטו לספר זה. לזכרו של הרב בירן הי"ד, ניטע עץ חרוב אל מול שער הכניסה למכון התורה והארץ.

ביבליוגרפיה — ביבליוגרפיה קצרה על נטיעות ט"ו בשבט ומנהגיו.

תודות

תודה מקרב לב, לכל העוסקים והמעשים שסייעו בהוצאת הספר. למכון 'התורה והארץ' ולעומדים בראשו. לנשיא המכון ורב העיר רמת גן הרב יעקב

נטיעות הארץ

אריאל, ראש המכון הרב יגאל קמינצקי, מנהל המכון ר' אליעזר ברט, ומנהלו האדמיניסטרטיבי ר' עמי גיאת, ולחברי המערכת: הרב יהודה עמיחי, הרב יואל פרידמן, הרב יעקב אפשטיין, למגיה ר' מנחם הראל, למזכירה הגב' זהבה שונם הלוי, למדפיסות הגב' רעות צימרמן, והגב' תרצה בן ארי, למעצבת הגרפית הגב' ליאת יצחקי, שסייעו ועמלו רבות כדי שספר זה יצא לאור. יישר כח וחילכם לאוריתא.

יזכו כל המסייעים והעוסקים שיקוים בהם הפסוק שאמר דוד לשלמה: "ושמתי מקום לעמי ישראל ונטעתיהו ושכן תחתיו ולא ירגז עוד" (דברי הימים א יז, ט).

חנוכה תשס"ד

בהלל ובהודאה

על נסיד בימים ההם ובזמן הזה

הרב יהודה זולדן

עורך